

**ДВА РУКОПИСИ З ТЕОЛОГІЧНИМИ ЛЕКЦІЯМИ
СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО
З РОСІЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ**

Досліджено таке важливе джерело з історії шкільної теології в Україні кінця XVII–XVIII ст., як учнівські записи, зокрема записи теологічного курсу, який викладав у Київському колегіумі Стефан Яворський. Встановлено їхнє місцезнаходження та імена учнів, які ці записи робили, відновлено структуру курсу (послідовність трактатів). Залучено до наукового обігу два рукописи із Зібрання Санкт-Петербурзької духовної академії, що зберігається в Російській національній бібліотеці, надано їхнє археографічне описання.

Ключові слова: теологія, Київський колегіум, лекційні курси, Стефан Яворський.

Найважливіше джерело для історії шкільної теології в Україні кінця XVII–XVIII ст. – це зроблені самими учнями записи теологічних курсів. Записи викладачів відомі ще дуже недостатньо, тому майже єдиний спосіб встановити, що саме викладалося в теологічних курсах, це вивчення студентських записів. У записах деяких курсів (наприклад, курс Йосифа Волчанського 1721–1725 рр.) можна знайти ознаки, які на перший погляд, вказують на те, що ці записи робились під диктовку (виправлення, що зустрічаються у тих самих місцях в усіх записах курсу). Але для кожного курсу, кожного запису та його частин питання про те, чи переписувався він, чи був написаний під диктовку, треба вирішувати окремо. Зараз важко сказати, де виникали записи – чи диктував учням лекцію викладач у класі, чи учні записували лекцію ще до заняття, користуючись текстом, який заздалегідь видавав їм викладач, як це було наприкінці XVIII ст. (в останньому випадку учні могли записувати лекцію під диктовку одного з своїх товаришів, а під час заняття викладач пояснював те, що учні вже записали).¹ Пе-

релік та порівняння якомога більшої кількості цих записів навряд чи дасть змогу реконструювати, що саме учні чули від викладача, але це дасть можливість по-перше, зрозуміти, як викладалася теологія та робилися записи курсів, а по-друге, наблизитися до того тексту, який лежав в основі студентських записів і який можна назвати текстом теологічного курсу.

1

Клас теології з'явився у Київському колегіумі, здається, у самому кінці XVII ст. Свідчень того, що теологія викладалася раніше, немає, хоча деякі вчені висловлюють припущення, що теологія викладалася ще у першій половині XVII ст. Курс теології тривав чотири роки, і новий курс починався після завершення попереднього, отже курс починався раз на чотири роки. Перед курсом теології читався обов'язковий курс філософії, який тривав звичайно два роки і починався після завершення попереднього дворічного курсу, тобто раз на два роки. Перший відомий по записах теологічний курс – це курс, який викладав Стефан Яворський. Він тривав 4 роки: 1693/94, 1694/95, 1695/96 і 1696/97 н. р.² Відомо кілька записів цього курсу, зроблених, вірогідно, учнями Київського колегіуму, яким Яворський викладав свій курс. Згідно з цими записами структура курсу (послідовність трактатів) виглядає так:

1. *De incarnationis mysterio* (почався 18.10.1693) і *Tractatus theologiae controversae de verbo incarnato*.

2. *De sacramentis* (почався 10.02.1694) і *Tractatus theologiae controversae de sacramentis*.

3. *De virtute et sacramento poenitentiae* (закінчено 23.02.1695)

4. *De peccatis*.

5. *De gratia* (закінчено 28.06.1695) і *Tractatus theologiae controversae* (02–07.10.1695).

6. *De virtutibus theologicis*.

7. *De angelis* (закінчено 05.03.1696).

8. *De beatitudine et ultimo fine* (закінчено 07.04.1696).

9. *De actibus humanis* (закінчено 10.06.1696) і *Tractatus theologiae controversae; de quibus tractatur hoc anno theologia speculativa iisdem procedendo vestigiis more in scholis recepto controuersa quoque theologia tractat, proinde hic agendum erit nobis de justificatione per fidem, de custodia angelorum, de ecclesia, de eius membris et potissimum de eius capite, item de signis verae ecclesiae*.

10. *De justitia*³.

11. *De Deo uno in trinitate et trino in unitate* (закінчено 02.06.1697) і *Tractatus theologiae polemicae* (закінчено 13.07.1697).

Ця структура і дати початку та закінчення деяких розділів відомі за такими рукописами:

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ)

ф. 301 (Церковно-археологічний музей Київської духовної академії)
№ 265л (старий шифр Муз.422)⁴, містить розділи 1–5;

ф. 305 (Київська духовна семінарія)

№ 186п (старий шифр VIII.1.19)⁵, містить розділи 3–9 (з 3-го тільки другу половину)

№ 187п (старий шифр VIII.1.28)⁶, містить розділи 3–9 (з 9-го тільки перші дві controversiae);

ф. 306 (Києво-Печерська лавра)

№ 149п (старий шифр VII.40)⁷, містить розділи 10–11 і 3 controversiae про церкву з 9-го розділу; цей рукопис написаний тим самим почерком, що й № 187п;

ф. 312 (Києво-Софійський монастир)

№ 545/659С⁸, містить майже повністю розділ 10-й (відсутня остання sectio), першу половину 11-го та controversiam про походження св. Духу;

Відділ рукописів Російської національної бібліотеки (ВР РНБ)

ф. 522 (Новгородська духовна семінарія)

№ 21 (старий шифр 6715), містить розділи 1–3,

№ 24 (старий шифр 6718), містить розділи 4–9 (без полемічної частини); обидва рукописи написані одним почерком;

Російський державний архів давніх актів (РДАДА),

ф. 381 (Рукописне відділення зібрання бібліотеки Московської синодальної друкарні), оп. 1

№ 1779⁹, містить розділ 1;

Відділ рукописів Російської державної бібліотеки (ВР РДБ)

ф. 173.1 (Зібрання Московської духовної академії),

№ 278¹⁰, містить полемічну частину останнього розділу і 3 controversiae про церкву з 9-го розділу;

Державний історичний музей

ф. Черт.

№ 375¹¹, містить такі самі розділи;

Відділ рукописів бібліотеки Іркутського державного університету

№ 351¹², містить такі самі розділи¹³.

Крім того, у РДАДА у ф. 381 під № 1783 зберігається рукопис, який складається з кількох десятків незшитих зошитів. Ці зошити входили колись до складу різних записів різних курсів, що викладалися у різних колегіумах Польщі та Росії. У цьому рукопису один зошит, аркуші якого за існуючою сучасною нумерацією мають номери 357-64v, написаний тим самим почерком, що й рукопис № 186, і містить кінець полемічної частини останнього розділу з теологічного курсу Яворського (про походження Св. Духа).

Цей самий рукопис на арк. 261-6v, а також починаючи з арк. 479 і до кінця містить фрагменти ще деяких розділів з курсу Яворського – трактатів *de sacramentis*, *controversiae de ecclesia*, трактатів *de justitia* і *de Deo*, *controversiae de Trinitate* і *de Spiritus*. Ці аркуші написані тим самим почерком, що й рукопис № 1779 з РДАДА, і є частиною одного з ним запису.

Судячи з почерку, ці записи були зроблені різними людьми. Загалом налічується 9 записів. Для трьох з них можна встановити імена учнів, які ці записи зробили:

рукописи № 21 і 24 з фонду Новгородської семінарії були написані Василем Голенковським¹⁴;

рукописи № 187 з фонду Київської семінарії та № 149 з фонду Києво-Печерської лаври були написані Семеном Чуйкою¹⁵;

рукопис № 186 з фонду Київської семінарії написаний, ймовірно, Яковом Кордашевським¹⁶.

Що ж до рукописів № 545, 278 та 351, то виникає питання: студенти, записи яких представлені в них, пройшли весь курс Яворського чи тільки його другу половину, а першу половину курсу вони проходили під керівництвом іншого викладача. Це пов'язано з тим, що у першій половині XVIII ст. у Київському колегіїумі зафіксована практика, згідно з якою учень після курсу філософії міг перейти до вивчення теології з середини курсу, не очікуючи його початку (оскільки курс філософії, який читався перед курсом теології, починався один раз на два роки, а курс теології – раз на чотири).

Ці записи та частини курсу, що містяться в них, можна представити у такій таблиці:

Рік	Розділ	Запис								
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
I	De incarnatione.	1779	265	21						
	Theologia controversa.		265	21						
	De sacramentis.	1783	265	21						
	Theologia controversa.		265	21						
II	De poenitentia.		265	21	186	187				
	De peccatis.		265	24	186	187				
	De gratia.		265	24	186	187				
III	Theologia controversa.			24	186					
	De virtutibus theologicis.			24	186	187				
	De angelis			24	186	187				
	De beatitudine			24	186	187				
IV	De actibus humanis.			24	186	187				
	Theologia controversa.	1783			186	187		278	375	351
	De iustitia.	1783				149	545			
	De Deo.	1783				149	545			
	Theologia polemica.	1783			1783	149	545	278	375	351

2

Останнім часом у відділі рукописів Російської національної бібліотеки я знайшов ще два рукописи з записами частин курсу Яворського. Вони зберігаються у фонді № 573 (Зібрання Санкт-Петербурзької духовної академії): один під шифром Б II/62, другий під шифром Б II/63.

Обидва рукописи написані дрібним курсивом французько-італійською бастардою, різними почерками. Це – записи студентів і, схоже, не передбачалося, що їх буде використовувати хтось інший. Студенти не розраховували кількість рядків на сторінці – як розмір літер, так і відстань між рядками постійно змінюються. Почерк рукопису № 63 найдрібніший з усіх відомих записів київських теологічних курсів. До того ж він найнерозбірливіший і було б дуже шкода, якщо б курс Яворського був відомий тільки за цим рукописом

Тепер проаналізуємо особливості кожного рукопису.

а. Рукопис Б II/62

Розмір рукопису № 62 – приблизно 18 x 15 см, поле тексту – приблизно 15 x 11 см (на краях обмежено згином). *Обсяг* – 165 аркушів. У верхньому правому куті – стара нумерація аркушів чорнилами через кожні 10 аркушів, останній номер “162”. Зошити по 10 аркушів; у кінці зошитів – реклами. Порядок аркушів поруше-

ний; вірогідно це трапилося тоді, коли для рукопису робили опра-
раву.

Оправа. Кришки картонні, обклеєні зеленим папером; корінець шкіряний, на ньому витиснено “*theologia*”, обріз пофарбований у рожеву крапинку. Оправа значно пізніша від рукопису.

Написаний рукопис тим самим почерком, що й рукописи 618/398С та 619/397С з фонду 312 в ІР НБУВ¹⁷. Вони містять запис філософського курсу, який виклав Яворський у Київському колегіумі у 1691/2 і 1692/3 н. р.: рукопис 619/397С містить першу частину курсу – “Логіку” разом з “Діалектикою”, рукопис 618/398С містить другу та третю частини – “Фізику” та “Метафізику”. В рукопису 619/397С на арк. 162v є запис власника *Hic liber est illustris ac magnifici domini Michaelis Kanski sacrae theologiae eruditissimi auditoris sudore ac genio ipsiusmet conscriptus* [Ця книга ясного та вельможного пана Михайла Канського, найосвіченішого слухача священної теології, написана старанністю та здібністю його ж самого].¹⁸

Зміст.

Аркуші	Розділи
1–133v	<i>Tractatus theologicus de augustissimo incarnationis mysterio traditus in collegio KijovoMohilaeano anno, quo verbum naturam assumpsit humanam 1693.</i>
134–64v	<i>Tractatus theologiae controversae de verbo incarnato.</i>

Отже, рукопис № 62 містить частини за першу половину першого року теологічного курсу.

У полемічному розділі на полях є численні записи, зроблені, однак, не почерком Канського. Цим самим почерком написані також численні зауваження на арк. 165–165v.

Крім того, у згаданому вище рукопису 1783 є кілька зошитів, написаних тим самим почерком, що й рукопис № 62. Ці зошити містять фрагмент трактату *de sacramentis* (арк. 169–76v за сучасною нумерацією), *controversiam de sacramentis* (арк. 137–160v, 197–208 за сучасною нумерацією), початок (арк. 209–212v, 161–168v, 127–136v, 177–196v, 213–24v, 241–252v) та кінець (арк. 267–276) трактату *de virtute et sacramento poenitentiae*, а також початок трактату *de peccatis* (арк. 277–348v).

Рукопис Б II/63

Розмір рукопису № 63 – 19,5 x 15,5 см., поле тексту приблизно

16 x 12 см. Обсяг – 609 аркушів. У верхньому правому куті – стара нумерація аркушів чорнилом через кожні 10 арк., останній номер “607”. Зошити по 12, 16 або 8 арк.; у кінці зошитів – реклами.

Оправа. Кришки картонні, обклеєні коричневим папером; корінець шкіряний, обріз пофарбований в рожеву крапинку. Оправа значно пізніша від рукопису.

Зміст. Рукопис № 63 містить лекції за другу половину першого року теологічного курсу, за другий рік та першу половину третього року:

Аркуші	Розділи
1–136v	<i>Tractatus theologicus de sacramentis anno domini 1694 mense Februarii 10.</i>
137–63	<i>Tractatus theologiae controversae de sacramentis anno domini 1694 die nono Septembris</i>
164–273	<i>Tractatus theologicus de virtute et sacramento poenitentiae.</i>
274–342v	<i>Tractatus theologicus de peccatis</i>
343–389	<i>Tractatus theologicus de gratia.</i>
390–399v	<i>Tractatus theologiae controversae.</i>
400–544v	<i>Tractatus theologicus de virtutibus theologicis scilicet fide, spe et charitate</i>
545v–609v	<i>Tractatus theologicus de angelis.</i>

У деяких місцях збереглися назви *disputationum, sectionum* та *paragraphorum*, написані на полях вздовж тексту (на зовнішньому боці аркуша або на нижньому полі).

Записи.

На згині між верхньою кришкою оправи та арк. I приклеєний невеличкий аркуш, на якому написана *Compositio domestica*, що починається словами *Qui parentis sui non audit mandatum ...*, а на звороті ім'я – *Gregorius Sawickj*. Людина, яку звали Григорій Савецький (або Савицький), згадується серед студентів класу риторики Києво-Могилянської академії 1727/28 н. р. [Акты 1904–1907 I, приложения: 10], але чи той це Савицький, невідомо.

На арк. I тим самим почерком, яким написано рукопис, записано: *Noster consanguineus Ippolitowicz fuit nomine Paisii eppiscopus Chelmensis et Belzensis стрoupтель monasterii Мелецького anno a condito mundo 7136 a nativitate autem Christi anno 1628, qui cum caeteris eppiscopis librum appellatum Apologia kasowali przybywszy do Kijowa wy-*

dana od Sakowicza anathemie zas przedali Kasiana we Lwowie drukowana wiare Ruske przeciwna byla [Наш родич Іполитович був з ім'ям Паїсій єпископом Холмським та Белзьським, будівником монастиря Мелецького в році від заснування світу 7136, а від різдва Христа 1628. Він разом з іншими єпископами книгу, названу “Апологія”, засудив, прибувши до Києва (видана Саковичем), наклали ж анафему на Касіяна (во Львові надрукована, вірі руській супротивна була)]¹⁹.

3

У XIX ст. рукописи № 62 та 63 знаходились у бібліотеці Києво-Софійського монастиря. На це вказують записи бібліотекаря: в рукопису № 62 на арк. 2, 11 та 21 на нижньому полі: “*Киевософ. библиотеки. 1854*”; такий самий запис є в рукопису № 63 на арк. 2, 11 та 20. Крім того, в описі рукописів Софійського монастиря, який видав М.І. Петров, зазначені два рукописи, опис яких вказує на ті самі ознаки, що є і у рукописах № 62 та № 63: рукопис № 62 підходить під № 542 (старий № 217), а рукопис № 63 – під № 543 (старий № 218) [Петров 1892–1902 III: 232–3]. Петров до того ж засвідчує, що обидва рукописи були у каталозі бібліотеки Софійського монастиря ще в 1803 р. серед латинських: перша під № 1, друга під № 64.

Свідченням того, що рукописи № 62 та 63 – це саме ті рукописи, які описує Петров, також є те, що в рукописі № 62 на внутрішньому боці верхньої кришки оправы олівцем, а на арк. 1 у правому нижньому куті червоним чорнилом написано “№ 217”, в рукописі ж № 63 на корінці наклеєні три паперових ярлички: верхній з перекресленим записом та написаним червоним чорнилом номером “218”, середній, на якому написано “Б II № 63”, та нижній з червоним номером “218”.

У 1919 р. рукописи № 62 і 63 потрапили до РНБ разом з рукописним зібранням Санкт-Петербурзької духовної академії, де вони на той час знаходилися. Залишається тільки одне питання, – як потрапили рукописи № 62 і 63 з Києва до Петербурга.

Отже, два рукописи з бібліотеки Софійського монастиря, яких не вистачало в колекції ІР НБУВ, були знайдені у відділі рукописів РНБ. Ці рукописи необхідно обов'язково враховувати у повному каталозі записів теологічного курсу Стефана Яворського, за-

лучати до реконструкції тексту самого курсу, а також у вивченні того, як цей курс викладався, і як створювалися записи курсу.

Список літератури

Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., 1904–1907. – Т. 1–5.

Архангельский А. Духовное образование и духовная литература в России при Петре Великом. – Казань, 1883.

Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971.

Булгаков М. История Киевской духовной академии. – СПб., 1843.

Верьовка Л. С. Кроковський Олександр // Києво-Могилянська академія в іменах. – К., 2001. – С. 297–299.

Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – К., 1883–1898 – Т. 1–2.

Голубев С. Т. История Киевской духовной академии (Период до-могилянский). – К., 1886.

Голубев С. Т. Гедеон Одорский // Тр. Киев. духовной акад. – 1900. – Кн. 3. – С. 147–190, 567–628.

Городецкий М. И. Воссоединение с православной церковью униатов Люблинского края // Рус. старина. – 1885. – С. 205–208.

Лилеев М. И. Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии. – СПб., 1880.

Петров Н. И. Киевская академия во второй половине XVII века. – К., 1895.

Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. – М., 1892–1902. – Вып. 1–3.

Петров Н. И. Рукописи Иркутской духовной семинарии южно-русского происхождения / Н. И. // Тр. Киев. духовной акад. – 1892. – Т. 3, окт. – С. 305–312.

Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянської академії. – К., 1982.

Терновский Ф. Стефан Яворский // Тр. Киев. духовной акад. – 1864. – № 1. – С. 40–70.

Харламович К. В. Малороссийское влияние на Великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1.

Хижняк З. І. Канський Михайло // Києво-Могилянська академія в іменах. – К., 2001. – С. 251.

¹ За другу чверть XVIII ст. мені відомі декілька рукописів з теологічними курсами, що викладались у Києво-Могилянській академії, в яких кожні 1, 2 або 3 зошити написані новим почерком, тобто один рукопис переписували одночасно кілька людей, причому відомі також записи цього самого курсу, які зроблені повністю ким-небудь одним з цих людей. Виникнення таких рукописів можна пояснити таким припущенням: викладач видавав учням перед заняттями розшитий примірник свого курсу або частини його, після чого учні, взявши кожен собі по 1–2 зошити, переписували їх і повертали викладачеві його власний примірник. Таким чином у всього класу з'являвся колективний примірник курсу, після чого під диктовку однієї людини учні, зібравшись разом, могли кожен для себе зробити свої власні примірник курсу.

² Макарій Булгаков [1843: 73-4], виходячи, мабуть, з практики, що складалася у другій половині XVIII ст., згідно з якою теологію в духовних семінаріях та академіях викладав ректор, вважав, що курс теології 1693–1697 рр. викладав Йоасаф Кроковський, який був на той час ректором Київського колегіуму. Такої думки дотримувалися і наступні вчені; наприклад, Архангельський [1883: 62], який хоч і не вказує прямо на курс 1693–1697 рр., але, якщо судити по структурі курсу, яку він описує, має на увазі саме цей курс. Однак у 1892 р. М.І. Петров у першій частині свого опису київських рукописних зібрань вже писав, що теологічний курс 1693–1697 рр. викладав не Кроковський, а Яворський [Петров 1892–1902: I 259], при цьому Петров посилався на рукопис із бібліотеки Київської духовної семінарії 187п (старий шифр VIII.1.28), який зараз зберігається у фонді 305 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського; тут на арк. 111 наприкінці трактату про покаяння записано: *continuavit admodum in Christo reuerendus pater Stephanus solidi ingenii vir et professor sacrae theologiae dignissimus Jaworski anno domini 1695 mense Februarii die 23*. Те, що курс 1693–1697 рр. викладав не Кроковський, а Яворський, Петров показує і в своїй історії Київської академії в другій половині XVII ст. [Петров 1895: 53-4]. Незважаючи на це, у деяких працях ще можна зустріти висловлювання про те, що у 1693-7 рр. “читав чотирирічний курс теології” Йоасаф Кроковський (Наприклад: Стратій-Ливинов 1982: 15, № 3, Верьовка 2001: 297с.).

³ Цей і наступний розділи, як правило, читалися наприкінці курсу, але за планом Яворського вони мали бути на початку його.

⁴ Опис див. у О.С. Лебедева [1916: 114, № 265].

⁵ Опис див. у М.І. Петрова [1892–1902 I: 258–259, № 186].

⁶ Опис див. у М.І. Петрова [1892–1902 I: 259–260, № 187].

⁷ Опис див. у М.І. Петрова [1892–1902 II: 51, № 149]. Рукопис під шифром 96п/87 з того ж фонду містить фрагмент трактату про Трійцю, який Петров [1892–1902 II: 40-41, № 96] датує гіпотетично 1697 р. Але текст цього фрагменту з трактатом Яворського не збігається.

⁸ Опис див. у М.І. Петрова [1892–1902 III: 234, № 545]. Але Петров не вказує, що ці розділи належать до курсу Яворського. Цей рукопис містить тільки частину полемічної теології про троїчного Бога – сперечання (*controversia*) про походження св. Духа; при чому воно вшитє в рукопис так, що перша частина його знаходиться на початку рукопису (арк. 1–36), а продовження – наприкінці (арк. 394–406).

⁹ Друкованого опису цього рукопису мені невідомо.

¹⁰ Цей рукопис згадує Ф. Терновський у своїй статті про Яворського [Терновский 1864: 60–1]. Він вартий уваги ще й тому, що його формат “in 8°”. Майже всі відомі записи теологічних курсів, які викладались у православних школах кінця XVII – початку XVIII ст., мають формат “in 4°”.

¹¹ Друкованого опису цього рукопису мені невідомо. Цей рукопис ще меншого формату – “in 12°”.

¹² Опис див. у Н.Д. Ігумнової [2001: 76–77, № 351]. Але Ігумнова помилково приписує ці розділи Йоасафу Кроковському. До 1920 р. рукопис належав Іркутській семінарії і був описан М.І. Петровым [1892: 306, № 1]. Крім того, ще один запис теологічного курсу Яворського описав Лілеєв в описі рукописів Чернігівської семінарії під № 12 [Лилеев 1880: 11–12]; він містив трактати 1–5. Але доля цього рукопису мені невідома.

¹³ М. Петров [1892: 306, № 1] повідомляє, що полемічний розділ про троїчного Бога був закінчений 13 липня 1697 р., коли були, за повідомленням рукопису 149п, закінчені частини курсу, що містяться в ньому, а розділ про церкву був закінчений 5 вересня 1696 р., тобто після розділу про людські дії, але перед розділом про справедливість, як це виходить згідно з рукописами 186, 187 та 149, де тільки дата закінчення цього розділу не вказана. Однак у рукописі № 278 наприкінці полемічного розділу про троїчного Бога на арк. 322v написано: *Finita est haec controuersia de processione spiritus sancti per indignum et humilissimum Basilium Koslakowsky anno domini 1697 mense Septembri 24*, а наприкінці полемічного розділу про церкву на арк. 132v написано: *Haec controversia finita est Julio 7 die anno domini 1698*. Неясно, чи це означає, що Яворський викладав теологічний курс 5 років, чи тут помилкова дата, чи це не запис учня, зроблений в той час, коли він проходив теологічний курс, а список, який був зроблений через рік після закінчення курсу, і у ньому позначена дата, коли було завершено переписування.

¹⁴ Тим самим студентом написані рукописи Б II/9 з фонду 573 та № 51 з фонду 522 у відділі рукописів РНБ, що містять повний запис філософського курсу, які викладав Яворський у 1691/2 та 1692/3 навч. р. Про ці рукописи див. Суториус К.В. Варлаам Голенковский, наместник Александроневской лавры (1716–1721), и его записи философского и богословского курсов, прочитанных в Киевском коллегииуме Стефаном Яворским (1691–1697) // *Ucrainica Petropolitana*. – СПб., 2006. – Вып. 1. – С. 74–89.

¹⁵ Як це видно з запису на арк. 1: *Nos opus theologicum scriptum est*

anno domini 1696 finitum anno domini 1697 mense Julio die 13: Gessi curam magnifici domini Symeonis Czuyki.

¹⁶ Судячи з запису на арк. 1: Liber Iacobi Kordaszew ... anno domini 1697.

¹⁷ Опис див. у М.І. Петрова [1892–1902 III: 265–266].

¹⁸ К. Харлампович [1914: 646] повідомляє, що у 1701 р. (напевно у травні) в Москву для викладання у школі при Заїконоспаському монастирі прибув разом з шістьма іншими вченими монахами з Києва також Мелетій Канський. У 1705 р. у списку тих, хто зробив пожертвування на “спорудження” окладу євангелія для Благовіщенського храму у Києво-Братському монастирі, він вже названий “усопшим” [Голубев 1900: 625]. З. Хижняк ототожнює цього Мелетія з Михаїлом Канським [Хижняк 2001: 251с].

¹⁹ Мається на увазі *Apologia peregrinatiey do krziow wschodnych* [Апология подорожі у східні країни] полоцького архієпископа Мелетія Смогрицького (+ 1633). Мелетій написав її після своєї подорожі на Схід, і в ній із співчуттям писав про унію. Потім Мелетій відіслав на відгук два примірники написаної по-українськи “Апології” київському митрополиту Іову Борецькому та архімандриту Києво-Печерської лаври Петру Могилі, але, не дочекавшись відповіді від них, відіслав “Апологию” Касіану Саковичу у Краків, щоб видати її польською мовою. На Мелетія вже була підозра в неправославії, тому, коли “Апология” була надрукована, підозра посилилась. Тоді на соборі православних у Києві (серпень 1628) Мелетій провину за видання “Апології” переклав на Саковича і сам осудив “Апологию”, на Саковича ж собор наклав анафему. Але після собору Мелетій написав проти нього протестацію і з православними порвав [Голубев 1883 I: 182-203].

Касіян Сакович (+ 1647, Краків) у першій половині 1620-х – ректор Київської братської школи, потім перебрався до Любліна і там перейшов в унію, став архімандритом базиліанського монастиря в Дубні на Волині. На початку 1640-х став католиком [Голубев 1886: 214-5]. Написав твори: “Верше на жалосный погреб зацного рщера Петра Конашевича Сагайдачного” (Київ, 1622), *Problemata* (1620), *Tractat o duszy* (1625), *K3lend3rz stary* (Wilno, 1640), *EPANORYVVIS* abo *perspectiwa* (Краків, 1642), два останніх були спрямовані проти православних.

Паїсій Іполитович-Черкавський (або Черковський) був ігуменом Мілецького монастиря св. Миколая (с. Мільці Старовиживського р-ну Волинської обл.). У 1621 Єрусалимський патріарх Феофан, перебуваючи на Україні, висвятив його на єпископа Холмського, але польський король не затвердив цього призначення. Згідно Львівським літописом у квітні 1633 р. Іполитович з титулом Мелецького архімандрита брав участь у висвяченні Петра Могилі на Київського митрополита [Бевзо 1971: 111]. Згідно з книжечкою “Арцллеіа Апологии” (тобто знищення “Апологии”), яка була чимось схожа на офіційне повідомлення про Київський собор, під одним з актів

собору Паїсії підписався як “*строитель монастыря Мелецкого*” [Голубев 1883 I, приложения: 315]. В літературі зустрічається згадка про те, що після того, як король не визнав призначення Черкавського на Холмську кафедру, той подався у Яблочинський (Jableczna на кордоні Польщі та Білорусі) монастир св. Онуфрія [Городецкий 1885: 205], але мені невідомі джерела, які б підтверджували цей факт.

Що ж до учня, який був родичем Паїсія і писав рукопис Б II/63, то М.І. Петров [1895: 55] повідомляє, що в 1690-х роках у Київському колеґіумі учився учень на ім'я Симеон Чарнковський, і посилається на рукопис № 658 (старий № 449) з фонду 312 у ІР НБУВ, в описі якого Петров [1892–1902 III: 278] зазначає, що він “писан” цим Симеоном. Рукопис містить “поетику”, що викладалась у Київському колеґіумі в 1689/90 навч. р. Здавалося б, все ясно – це і є родич Паїсія Іполитовича. Але на титульному аркуші позначаний не Чарнковський, а Czaruкowski. Звичайно, враховуючи, що одне й те саме прізвище могли писати по-різному, таку різницю можна було б не приймати до уваги, та, на біду, почерки, якими написані рукописи Б II/63 і № 658, практично дуже важно ототожнити.

Summary

An important source for the studies of history of school theology in Ukraine in the late 17 – early 18 centuries – students' notes, the notes of the theology course taught at the Kyiv collegium by Stephan Yavorsky in particular, are investigated. Their location, the names of the students – their authors, the structure of the course (the consequence of the treatises) are determined. Two manuscripts from the St.Petersburg Ecclesiastical Academy collection preserved at the Russian National Library are introduced into the scholarship, and their archaeographic description is given.

Key words: theology, the Kyiv collegium, courses of lectures, Stephan Yavorsky.